

П. Г. Усенко

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
відділ історії України ХІХ — початку ХХ ст.,
Інститут історії України НАН України
(м. Київ, Україна) institute@history.org.ua

МАТЕРІАЛИ ПРО МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА В ЖУРНАЛІ “УКРАЇНА” 1907 р.

Це повідомлення присвячене дотичним М. Драгоманова публікаціям на сторінках місячника “Україна” протягом його ініціювання 1907 р. Текст акцентовано вирізняє біографічні факти у пов’язанні з національною проблематикою.

Ключові слова: автор, бібліографія, журнал, стаття.

P. H. Usenko

Candidate of Historical Sciences (Ph.D. in History),
Senior Research Fellow, Department of the History of Ukraine XIX —
early XX century, Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
(Kiev, Ukraine) institute@history.org.ua

MATERIALS ABOUT MYKHAILO DRAGOMANOV FIXE AT “UKRAINA” 1907

Abstract

This communication is dedicated to the publications about M. Dragomanov on pages of monthly “Ukraine” during initiation 1907. Its text lightens up biographical facts with national problems.

Keywords: author, bibliography, journal, article.

Легалізацію проектування в Києві часопису “на малорусском языке” з визивним титулуванням “Украина” (тобто “Україна” чи “Україна”) ініціювала 1881 р. Олена Пчілка — Ольга Косач (в дівочстві Драгоманова), дружина чиновника і просвітителя Петра Косача, сестра Михайла Драгоманова, дочка дрібного поміщика, правника й аматора-народознавця Петра Драгоманова, мати Лесі Українки, небога декабриста Якова Драгоманова¹. Одначе бажа-

¹ Дроздовский [Дроздовський] В. В. “Хлібороб” (1905–1930) // Труды Института славяноведения АН СССР. — Т. 2. — Ленинград, 1934. — С. 37–38; Сидоренко О. І. Нездійснені видання: Анотований покажчик нереалізованих проектів україномовних періодичних видань кінця ХІХ — початку ХХ ст. — К., 1989. — С. 9; Українська

ного дозволу царської адміністрації не одержала і непересічне явище приватної преси з сакраментальною місією соборної емблематики та нонконформістською тенденцією раптом імпульсивно визріло в регіоні тільки за чверть століття², відколи з певною стабільністю існувало протягом року.

“Україна” (“Україна”) — достеменно номінування органу, креативною могуттю інтелектуальних ресурсів принципово наміченого “в одну лінію” на заміну “Киевской старины”³, виниклої 1882 р. й зупиненої під запону 1906 р., щойно редактор-видавець Володимир Науменко — педагог, учений, активіст Старої громади, офіційною метою коєної трансформації зареєстрував “журнал на русском и украинском языках” та, енергійно анонсувавши реінкарановану фундацію 2 тисячами 500-ма афішок лаконічного оголошення,⁴ задекларував “новим ділом”, санкціонованим на спонуку “наукового розроблювання української історії в найширшім розумінні цього слова”, щоб із відповідного кута зору хутко охоплювати і “сучасні події в біжучих хвилях суспільного життя”⁵.

Второвано десяток консеквентних зшитків 1907 р. (кожен обсягом 10–12 облікових аркушів — за січень, лютий, березень, квітень, травень, червень, липень-серпень, вересень, жовтень, листопад–грудень), опісля обрам-

культура: лекції за редакцією Дмитра Антоновича. — К., 1993. — С. 156; *Попова О.* Исторична наука в Києві у другій половині XIX ст. та формування ідеї національного самовизначення України // *Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів.* — Т. 2. — К., 1997. — С. 237. Без позитивного результату була й подібна промоція О. Коваленка 1900 р. (*Грінченко Б. Д.* О положенні української печати // *Киевская старина.* — 1904. — № 11, отдел 2. — С. 58; *Сидоренко О. І.* Вказ. праця. — С. 11).

² *Науменко В. П.* Объявление о подписке на 1907-й год // *Киевская старина.* — 1906. — № 10. — С. III; *Его же.* От редакции // Там же. — № 11/12. — С. III–IV; *Его же.* Открыта подписка на журнал “Україна” на 1907 г., который будет издаваться вместо “Киевской Старины” // Там же. — № 11/12. — Обложка. — С. 4.

³ Од редакції // *Україна.* — 1907. — № 1. — Ч. I. — С. III; *Чикаленко С. Х.* Спогади. — К., 2003. — С. 330. В україномовних посиланнях збережено граматичні нюанси оригіналів.

⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 295, оп. 1, спр. 28, арк. 1; Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ), ф. 2, спр. 4246, арк. 1–1 зв., 55, 62.

⁵ Од редакції ... — С. III, V. А навчальний посібник, який у Радянському Союзі був ідеологічно націлений на студентів сонмом університетських викладачів, протегованих Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, засіяв химерний висновок, що місячник “Киевская старина” нібито “1907 р. об’єднався із “Новою громадою” і почав виходити під зміненою назвою “Україна”” (Історія української дожовтневої журналістики. — Львів, 1983. — С. 451; варіація вигадки: Там само. — С. 471). Цю нічим не аргументовану фабулу у параграфі “Журналістика на Східній Україні” утнув київський кандидат філологічних наук В. Яременко, що завірено супутньо друкованим зверненням “Від авторів” (Там само. — С. 5).

лений палітурами чотиритомника: №№ 1–3, 4–6, 7/8–9, 10–11/12. Дебютний наклад дорівнював 1110 примірникам, кількісна планка наступних номерів знизилася на сотню екземплярів⁶. Продукцію структуровано паралельними пагінаціями двох постійних сегментів, аби з першою секцією (“науковою”), традиційно більшою і жанрово барвистішою, щільно сусідила друга (“літературно-публіцистична”), стратегічно замислена реагувати на політичну кон’юнктуру. Пріч усього, перманентним припливом реклами в облямівці головне спарених елементів прикроювалася екстрена інформація зі суміжного розмаїття сфери тиражованої комунікації.

Річна ціна “України” запроваджувалася диференційованою: 6 руб. без доставки (з локальним врученням чисел у київському Троїцькому народному домі або в книгарні на Безаківській вулиці), 7 — регламентованою розсилкою теренами Російської імперії, 9 — закордонними адресами⁷. Передплатникам статусно пропонувалися пільги пріоритетної, зокрема дешевшої, купівлі “Словника української мови” (“Словаря української мови”, “Словаря украинского языка”), засадничо зрощеного на базі “Киевской старины” та акордно пешеного Б. Грінченком по підсумковому припасуванню лексики⁸. Серед субскребентів, котрі індивідуально пригорнулися терміновим внеском необхідних коштів, — М. Аркас, М. Василенко, Ф. Вовк, О. Єфименко, П. Капельгородський, М. Комаров, А. Кримський, М. Кропивницький, І. Липа, О. Лотоцький, П. Мирний (Рудченко), І. Мірний, Ю. Сіцінський, О. Сластіон, Є. Тимченко, І. Фещенко-Чопівський, Є. Чикаленко, Д. Щербаківський, Д. Яворницький, Флавіан — митрополит Київський і Галицький. Належну грошову підтримку забезпечили інвестори з багатьох закладів та гуртів, у чиєму колі відрекомендувались офіцерська когорта Кубанського піхотного полку, Севастопольська і Кронштадтська морські читальні, Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька, Харківська духовна семінарія, Катеринославське реальне училище, Подільське церковне історико-археологічне товариство, київська Колегія Павла Галагана. Не менше 2 тис. руб. на цю справу пожертвував меценат В. Смиренко⁹.

В орфографії стрімко втіленого місячника рельєфно унормувались дуже суперечливі лінгвістичні мудрування І. Нечуя-Левіцького (Левіцького), на старті новинки концептуально узагальнені розлогим дидактичним трактатом “Сьогочасна часописна мова на Україні” — пафосною за настроєм “дісертациєю”, де корифей-автор, зятято вболіваючи за рідні звуки та букви

⁶ ІР НБУВ, ф. 2, спр. 4246, арк. 44–45 зв.

⁷ Там само, арк. 1.

⁸ Науменко В. П. Объявление ... — С. IV; *Його ж.* “Україна” // Україна. — 1907. — № 4. — Обкладинка. — С. 4.

⁹ ІР НБУВ, ф. 2, спр. 4150, арк. 1–7 зв.

“у консервативно-романтичному дусі”, вперто виборював доктринерське плекання рішуче ним канонізованої архаїки¹⁰, а в іпостасі ментора, наприклад, “книжковим дармоїдом” конфронтаційно нищив “й” (йот) по флексіях прикметників, порядкових числівників і займенників у давальному та місцевому відмінках однини. Пуристськи відцуравшись “стенографічних значків”, пристрасно переконував ігнорувати “непотрібні” апострофи і “зайве”, як у запалі йому, вочевидь, увижалося, подвоєння крапок у літері “ї”¹¹. Втім, редакція не загаялась адекватно приглушити його претензійні наполягання, дистанціювавшись прогнозним виразом, що вона “не цілком” солідаризуватиметься із настирливою риторикою абсолютно категоричних вимог¹².

Січневу “Україну” ознаменовано “Історією української драми” І. Стеценка, повідомленнями “Вій, Шолудивий Буняка і Юда Іскаріотський” І. Франка, “Бунт черкасцев и каневцев в 1536 году (Эпизод из жизни украинских городов в XVI в.)” А. Яковлева, кому невдовзі, у березні та вересні, випало розвинути зрушену ним тематику ретельними дослідженнями “З історії реєстрації українських козаків в 1-й пол. XVI в.” та “Намістники, державці і старости господарського замку Черкаського в кінці XV і в XVI вв.”. А по некролозі “Никандр Василевич Молчановський” урихтовано меморіальні шпальта, присвячені М. Вовчку (Вілінській, Маркович, Лобач-Жученко), П. Голубовському, М. Чалому, В. Горленку, І. Тобілевичу (Карпенкові-Карому), “Краткие биографические сведения о жизни и деятельности Ивана Яковлевича Рудченко” (цьому землякові М. Драгоманов допоміг вишколитися до курсу в університеті святого Володимира й у Женеві сприяв безцензурному виходу художньої прози, вивершеної тим етнологом і белетристом із молодшим братом Панасом: роману “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” та повісті “Лихі люди”). Поруч були розміщені персоналії “Декабрист Я. А. Драгоманов” І. Павловського (уточнення сімейних колізій Драгоманових до вступу юного Михайла “в “благородный пансион” при полтавской гимназии”, втіяне на підставі даних про батька, діда Якіма, репресованого стрія Якова і ще одного дядька — Олекси), “П. Куліш (10 років зо дня його смерти — 2 лютого 1897 року)” та “До 25-літнього ювілею артистичної діяльності Миколи Садовського” Д. Дорошенка, “Материалы для биографии Н. И. Костомарова”, “П. А. Кулиш и “Киевская старина” под редакцией Ф. Г. Лебединцева” й “К характеристике И. Г. Кулжинского и его литературной деятельности” В. Данилова (Даниліва), реферат

¹⁰ *Кравцов Б., Горбач О.* Нечуй-Левицький // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. — Т. 5. — Львів, 1996. — С. 1758.

¹¹ *Нечуй-Левицький [Левицький] І.* Сьогочасна часописна мова на Україні // Україна. — 1907. — № 1. — Ч. I. — С. 1–49; Там само. — № 2. — Ч. I. — С. 183–237; Там само. — № 3. — Ч. I. — С. 280–331.

¹² *Ред. [Науменко В.П.]* Од редакції // Україна. — 1907. — № 1. — Ч. I. — С. 1.

священника В. Радецького “Киевская духовная семинария в первой половине XIX ст.” тощо.

Стрижневим також вилагодився гуманітарний потенціал О. Левицького, Л. Старицької-Черняхівської, В. Барвінського, М. Петрова, Г. Вашкевича, Л. Мацієвича, решти кореспондентів “України”. Гостру полемічність продемонстрували розвідки “О библейско-агадическом элементе в повестях и сказаниях начальной русской летописи” Г. Бараца, “Науковий аналіз проф. Т. Флоринського” й “Ода Сафо в перекладі І. Котлярєвського” В. Доманицького, “Літературна мова на Україні” М. Пачовського, “Історичні зразки українського літературного єднання” М. Сумцова. Системні студії, у чийй низці “Спомини про пражське видання “Кобзаря”” О. Русова, “Автографи Шевченка в Московському Румянцевському Музеї” І. Любова, ““Марія” Т. Шевченка” М. Крупського, ““Лілея” Шевченка и “Lilie” Эрбена” В. Данилова, “Автографи і нові твори Т. Г. Шевченка, знайдені в архіві Департаменту Поліції” Я. Забіли, суттєво поповнили шевченкіану.

Спеціальні рубрики “Бібліографія” й “По журналах” різноманітними репліками переважно употужнювали В. Науменко, В. Доманицький, В. Садовський, М. Гехтер, Л. Пахарєвський, Д. Дорошенко, С. Петлюра, М. Порш, М. Крупський, а, взявши витоки критичними нотатками Дмитра Дорошенка, Василя Доманицького, Сергія Шелухина й Леоніда Пахарєвського, “частина II” надалі сповивалася ледь не єдине Симоном Петлюрою — в опорі на викресані з-під його пера етюдні силуетки митців та поточні (ба навіть достиглі регулярними) огляди “З українського життя”, “Політичні українські партії в Галичині”, “З життя Австрійської України”. Вже на фінальному етапі сюди терміново підпрягся Дорошенко великим нарисом “Культурно-просвітна діяльність українського громадянства за останні два роки”¹³. У тій

¹³ Докладніше про “Україну” та її проблематику: *Науменко В. П.* Продолжается подписка на журнал “Україна” на 1907 г., который издается вместо “Киевской Старины” // Киевская старина. — 1906. — № 11/12. — Обложка; [*Науменко В. П.*] Од редакції // Україна. — 1907. — № 1. — Ч. I. — С. III–V; № 4–6. — Обкладинка. — С. III; № 10. — Ч. I. — С. I–III; № 11/12. — Ч. II. — С. III–IV; *Єфремов С. О.* Відгуки з життя і письменства: Про казку-безконешник // Літературно-Науковий Вістник (ЛНВ). — 1907. — № 5. — С. 331–339; *Франко І. Я.* Новини нашої літератури: Україна, науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал. Рік перший, том I. У Києві 1907 р. // ЛНВ. — 1907. — № 6. — С. 506–512; *Батуринский В.* [*Маслов-Стокоз В. П.*] Україна: науковий та літературно-публіцистичний промісячний журнал. Рік перший. Январь, Февраль, Март, Апрель, 1907 // Былое. — 1907. — № 7/19. — С. 309–312; *Д. Д-ко* [*Дорошенко Д. І.*] По журналах // Україна. — 1907. — № 7/8. — Ч. I. — С. 269–278; *Грушевський М. С.* Андрій Яковлев: Намістники, державці і старости господарського замку Черкаського XV і XVI вв. (Україна, 1907, кн. IX, ст. 340–354) // Записки Наукового Товариства імені Шевченка (ЗНТШ). — 1908. — Т. 81. — Кн. 1. — С. 185; *Його ж.* Е. Ткаченко-Петренко: Думи в изданиях и исследованиях (Україна, 1907, кн. VII) // ЗНТШ. — 1908. — Т. 81, кн. 1. — С. 190–191; *Усенко П. Г.* Од “України” до “України” //

самій фазі обік ситуативно опинилися сумлінний звіт “Збір грошей на постанову пам'ятника Т. Шевченку” і плакатні метелики на 1908 р. про “Українське Бжильництво” (за кураторства Є. Архипенка) й “Рідний Край” із афільованою “Молодою Україною” (в їхньому тандемі під егідою О. Пчілки). Згодом функціональними пагіннями з “України” масштабно випросталися “Записки Українського Наукового Товариства в Києві” 1908 р. та кварталник “Україна” 1914 р.¹⁴

Своєрідну естафету “Драгомановської” проблематики “Україна” природно перебрала у “Киевской старини”, де ексклюзивними рядками принагідно долучались і Михайло Драгоманов, і Олена Пчілка, і Леся Українка, отож спорадично їх по змозі було пошановано¹⁵. В аспекті щирої приязні Володимира Науменка до цієї плеяди варто навести серцевину твердження, сформульованого імперським урядом за недремного жандармського назирання: “...Тот же учитель Науменко поддерживал многие годы эмигранта Драгоманова и основанную последним в Женеве революционную типографию”¹⁶.

За Науменкової турботи в “Киевской старине” пізнього періоду спричинено шкіци “Вечер в память М. П. Драгоманова во Львове” та “Твори Драгоманова”¹⁷, відгук Василя Доманицького на перший том “Розвідок Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство”¹⁸. Бунтівного 1905 р. жовтнева хроніка “Текущие известия” колоритно висвітлила есе Софії Русової “Памяти М. П. Драгоманова” з московського місячника “Русская мысль” (№ 8): “Написана эта статья по поводу десятилетия со дня смерти Михаила Петровича Драгоманова. Очень живо и полно очерчена его личность как выдающегося политического деятеля Малорос-

Україна. — 1999. — № 2. — С. 50; № 3. — С. 34; № 4. — С. 46; № 5. — С. 43; № 6. — С. 33; № 7/8. — С. 55; № 9. — С. 39; *Животко А. П.* Історія української преси. — К., 1999. — С. 213–214; *Усенко П. Г.* Призабута “Україна” (До історії часопису) // Журналіст України. — 2001. — № 6. — С. 25–29; *Його ж.* “Українська” трилогія Андрія Яковлева. // Сучасність. — 2001. — № 6. — С. 130–137; *Його ж.* Канонізація небувальщини // Свобода. — 2007. — 13 лют. (№ 5).

¹⁴ *Майборода Р. В., Врублевський В. Г.* Науковий часопис українознавства “Україна” (1907–1932): Показчик змісту. — К., 1993. — С. 4–5.

¹⁵ Див.: *Д. Д. [Дорошенко Д. І.]* Думи і мрії. Поезії Лесі Українки // Киевская старина. — 1902. — № 12. — Отд. 2. — С. 201–203; *Українка Л. [Косач Л. П.]* Приязнь // Там же. — 1905. — № 10. — Отд. 1. — С. 11–72; *Палиєнко М. Г.* “Киевская старина” у громадському та науковому житті України (кінець XIX — початок XX ст.) — К., 2005. — С. 227–228, 314–315, 341.

¹⁶ *Джеджула Ю., Панкова Є.* Жодної вільної хвилини (Портрет Володимира Науменка) // Київська старовина. — 1994. — № 1. — С. 62–63.

¹⁷ Киевская старина. — 1899. — № 8. — Отд. 2. — С. 68; 1900. — № 7/8. — Отд. 2. — С. 28; 1901. — № 10. — Отд. 2. — С. 25; 1906. — № 5/6. — Отд. 2. — С. 26–30.

¹⁸ Там же. — 1900. — № 3. — Отд. 2. — С. 169–172.

сии, как гения, высоко поднявшего национальное значение своей горячо любимой родины. Приводится его биография и содержание "Вильной Спилки", кот[орая] включает в себе синтез его политических убеждений — убеждений украинца-националиста, верящего и ждущего лучшего будущего Малороссии посредством объединенных сил со всей Россией”¹⁹.

На подив трапилося, що монографією Марини Палієнко про “Киевскую старину” хибно резюмовано: “1906 р. в журналі були надруковані чотири уривки з праці Д[рагоманова] "Историческая Польша и великорусская демократия" — "Украинский вопрос в его историческом освещении", "А. И. Герцен и его отношение к польско-украинскому вопросу", "Отношение великорусских социалистов 70-х годов к народно-федеральному направлению", "Польская и великорусская политическая печать 70-х годов по вопросу о народно-федеральном направлении”²⁰. Прецінь на початку того року був фрагмент “А. И. Герцен и его отношение к польско-украинскому вопросу” — з особливою преамбулою В. Науменка²¹, навесні з черговою інтродукцією-додатком фігурувало продовження “М. Бакунин и русские прогрессисты 60-х годов в вопросе о польско-украинских отношениях”²², уже потім із новим авангардним уступом Науменка приплюсовано пролонгацію “Отношение великорусских социалистов 70-х годов к народно-федеральному направлению”²³ й закруглено серію інкорпорацією відламка “Польская и великорусская политическая печать 70-х годов по вопросу о народно-федеральном направлении”²⁴. Супутні штрихи: таку циклову четвірку скалок матеріалів перелічив В. Доманицький у начеркові “Українська преса в 1906 р.” (Україна. — 1907. — № 1, ч. II. — С. 61–62), а натомість датований 1911 р. у Полтаві “Систематический указатель журнала "Киевская старина" (1882–1906 г.)”, куди, до речі, вдалося комплексно імплантувати зміст “України”, знічев’я знехтував заключний кавалок тексту Драгоманова. Схожий казус спіткав і М. Палієнко, бо недобачила інтеграції коментарів Драгоманова про анархіста-філософа Михайла Бакуніна.

Що ж до тез “Украинский вопрос в его историческом освещении”, чомусь переведених М. Палієнко на 1906 р., то їх насправді продубльовано 1905 р., причому на чолі з прикметним прологом, чітко позначеним ініціалами “В. Н.”²⁵, але некаталогізованим (попри те, що адаптаційний інгредієнт об’ємно розташувався цілісною ланкою канви першого журнального відділу

¹⁹ Обзор журналов // Киевская старина. — 1905. — № 10. — Отд. 2. — С. 63.

²⁰ Палієнко М. Г. Вказ. праця. — С. 228.

²¹ Киевская старина. — 1906. — № 1. — Отд. 1. — С. 1–35.

²² Там же. — № 3/4. — Отд. 1. — С. 321–367.

²³ Там же. — № 5/6. — Отд. 2. — С. 1–42.

²⁴ Там же. — № 7/8. — Отд. 1. — С. 275–337.

²⁵ Там же. — 1905. — № 11/12. — Отд. 1. — С. 143–172.

№ 11/12 — од 143-ї сторінки до 146-ї; аналогічно, поза очікуваним індексуванням, залишилось і стисле післяслово Володимира Науменка на с. 172). Фактичну картину, на жаль, далеко не з пунктуальною тотожністю віддзеркалено традиційним внутрішнім оглавом, адже ритуально вимережений компонент “Содержание 91-го тома: октябрь и ноябрь–декабрь” із аномальною індіферентністю позиціонував надміру спрощені параметри: ““Украинский вопрос в его историческом освещении” (М. П. Драгоманов. Историческая Польша и великорусская демократия)...[С.] 143–172”²⁶. Отож несподівано затуманеною випорскнула прогалина “білої плями”, практично замаскована прикрим ігноруванням небуденних ремарок Науменка, а паралельно в оцей спосіб узвичаєна ідентичними порожнінами двох еквівалентних фоліантів: Палієнко М. Г. “Киевская старина” (1882–1906). Хронологічний покажчик змісту журналу. — К., 2005 (С. 468); Ї ж. “Киевская старина” (1882–1906). Систематичний покажчик змісту журналу. — К., 2005 (С. 26).

На викривленому тим трибом тлі вщерть затінилася нетривіальна конструкція вузлової віхи вельми виразних процесів сублімації та каталізу спадщини Драгоманова, чий симпатиком виявив себе Науменко. Себто штучною альтернативою — з урізаною палітрою використаних методів — тривало пригашувалось яскраве свідчення феноменальної доби профільного обернення “Киевской старины” на “Україну”.

Оскільки 1905 р. екстраординарно розжеврілась резонансна атмосфера політичного піднесення, детонованого “найвищими” документами “Октябрьської” революції²⁷ — із співзвуччям українських тлумачень гучних маніфестів Миколи II від 17 жовтня та 3 листопада, мотиваційної доповіді статс-секретаря Сергія Вітте й оперативних пояснень економічної ради Полтавського губернського земства, її незабарною ухвалою спрямованих до селян²⁸, керманіч “Киевской старины” констатував, що в юридичному сенсі під тиском визвольних рухів закономірно довелось обстоювати кардинальні жадання нації²⁹. Пророчив невпинне примноження збудженого оптимізму в очікуваній перспективі тяжких змагань: “Сознательным представителям украинского народа не мало придется поработать в ближайшем будущем для

²⁶ Там же. — С. IV. Пор.: Павловский И. Ф., Щепотьев В. А., Явойский А. А., Чигринцев Б. Д. Систематический указатель журнала “Киевская старина”. — Полтава, 1911; Дорошенко В. В. Систематичний покажчик до “Киевской Старини” і “України” (Систематический указатель журнала “Киевская старина”, изд. Полтавской ученой архивной комиссией): Критична оцінка, поправки й доповнення. — Львів; К., 1912.

²⁷ Докладніше: Усенко П. Г. Маніфест 17 жовтня 1905 // Енциклопедія історії України. — Т. 6. — К., 2009. — С. 492–493.

²⁸ Киевская старина. — 1905. — № 11/12. — Отд. 2. — С. 68–78.

²⁹ Там же. — Отд. 1. — С. 143.

счастливого разрешения этого сложного вопроса”³⁰. В емоційній манері відобразив нерозривність з попереднім етапом: “Около 25 лет назад покойный М. П. Драгоманов в своей обширной статье, напечатанной пока только за границей под заглавием "Историческая Польша и великорусская демократия", так сказать, подвел итоги вопросу и дал блестящее освещение всех тех затруднений, которые встречаются на пути к благополучному разрешению его. Хотя статья писана четверть века назад, хотя она имела ввиду совсем иные условия в жизни России, но и теперь, читая ее, чувствуешь всю силу могущих возникнуть и даже уже возникающих недоразумений и споров, которые велись в течение прошлого полувека и, пожалуй, продолжатся и еще на много лет. Пусть новые работники в свободной теперь Украине поведут жизнь по новому руслу; пусть они и в ученых трактатах, и в публицистичной деятельности, и в практическом применении своих сил поработают для торжества дорогих нам принципов, составляющих наше "credo", — но для данной минуты мы в журнале, посвященном исторической разработке судеб нашей родины, считаем себя обязанными ознакомить читателей пока с одной частью этой статьи М. П. Драгоманова, тем более, что до сих пор, в силу необходимости, она редко кому попадала в руки”³¹.

Побіжно вирізьблена В. Науменком деталь: у прощальному абзаці тогорічної акумуляції глибоко симптоматичних міркувань М. Драгоманова з притиском атестовано Новоросію краєм, до загарбання та пригнічення Катериною II заселеним “Вольностями Войска (или Товариства) Запорожского”³². Й епілогом цього фахового екскурсу до колонізаційної минувшини Науменко зацентрував надію на нагальне осягнення леліаних за Драгомановим сюжетів (“последующую, более близкую к нашему времени, историю российско-польско-украинских отношений”), знову ж таки опукло уславивши цитованого сподвижника “талантливым ученым и публицистом”³³.

Ім’я Михайла Драгоманова не дарма зринуло вже на перших аркушах “України” — у фразі, позиченій Іваном Нечуєм-Левицьким із “Записок Наукового товариства імени Шевченка”³⁴, по чому кроки, відмірені до думок незабутнього небіжчика, щедро зарясніли. Закарбовано почуте на його лекціях, так або інакше докинуті згадки про нього (“як колись давно казав Драгоманов”³⁵, “як писав Драгоманов”³⁶).

³⁰ Там же. — С. 143–144.

³¹ Там же. — С. 144.

³² Там же. — С. 171.

³³ Там же. — С. 172.

³⁴ *Нечуй-Левицький [Левицький] І.* Вказ. праця // Україна. — 1907. — № 1. — Ч. I. — С. 4.

³⁵ Там само. — № 2. — Ч. 1. — С. 183.

³⁶ Там само. — С. 220.

Постать цього старшого соратника — у центрі архівних джерел, аналізованих Володимиром Науменком під заголовками “До історії указу 1876 року про заборону українського письменства” й “Найближчі відгуки указу 1876 р. про заборону українського письменства”. Витягнуті із доти втаємничених паперів інвективи каральних властей кваліфікували позбавленого 1875 р. університетської кафедри в Києві колишнього доцента Драгоманова одним із інспіраторів Південно-Західного відділу Імператорського географічного товариства “на поприще распространения в народе ложной и зловредной мысли о самостоятельности малорусской народности, языка и литературы”³⁷, кому конфіденційно інкримінувалося лідерство поміж “главными теоретическими и практическими деятелями в этом направлении”³⁸.

На Драгоманова часто посилалося провідне сузір’я співпрацівників “України”. Так Дорошенко зосередився на його заслугах у духовних контактах “австрійської і російської України в цілях більш успішної культурно-національної роботи”, враховував капітальну насиченість “книжечки” Михайла Драгоманова “Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії: З видання “Громади””³⁹, у праісторії Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) логічно привернув увагу до участі М. Драгоманова у підготовці статуту для програмованої інституції, яка 1873 р. заснувалася Товариством імені Шевченка, та підкреслив, що з семи томів філологічної галузі НТШ аж три обіймали фольклорні надбання Драгоманова⁴⁰.

Міні-диалогію влаштував Дмитро Дорошенко у “Бібліографії” травневого номера: скориставшись псевдонімом “М. Ж.”, рецензував свіжі львівські брошури Михайла Павлика “Михайло Драгоманів, “високий рівень” українства та “нова ера”” й “Михайло Драгоманів і його роля в розвою України” (під тим самим криптонімом, атестуючи “Историю Украины и ее народа” Олександри Єфименко, у череді найгарніших ілюстрацій Дорошенко назвав портрет М. Драгоманова)⁴¹, а за власним прізвищем — іще теку “М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка і інших. 1881–1886”. Привітавши поривання М. Павлика “спопуляризувати серед сучасного українського громадянства ідеї Драгоманова”, Д. Дорошенко епітетом “чудні” картав зерна “апології Драгоманова” чи “драгоманізма”, гудив “культ Драгоманова”. Гірку ж контроверзу, пов’язану з епістолярією, накопиченою за шість літ І. Франком,

³⁷ До історії указу 1876 р. про заборону українського письменства // Україна. — 1907. — № 5. — Ч. I. — С. 139.

³⁸ Найближчі відгуки указу 1876 р. про заборону українського письменства // Україна. — 1907. — № 6. — Ч. I. — С. 255.

³⁹ *Дорошенко Д. І.* Україна в 1906 році // Україна. — 1907. — № 3. — Ч. II. — С. 24–29.

⁴⁰ *Дорошенко Д. І.* Наукове Товариство імені Шевченка у Львові // Україна. — 1907. — № 3. — Ч. II. — С. 158, 166.

⁴¹ Бібліографія // Україна. — 1907. — № 7/8. — Ч. I. — С. 249.

шпарко засудив: “Д-ій Франко поставив себе самого в фокусі того інтересу, який, на його думку, мають листи Драгоманова, і через такий егоцентричний погляд говорить у своїй передмові переважно за свою власну особу, кидаючи на память Драгоманова докори, яких не можна жадним чином пробачити йому не тільки як людині, що своїм розвитком найбільше завдячує Драгоманову, але й як історикові літератури, котрий мусить ставити історичну об’єктивність на першому плані”⁴². Можливо, саме Дорошенко заходився завзято розвінчувати інсинуації проти Драгоманова з приводу газети “Вольное слово”⁴³.

Пекучі питання заторкнуті в оприлюднених “Україною” двох листах Михайла Драгоманова Данилові Мордовцю (Мордовцеву) 1894 р. Публікатор раритетів Петро Стебницький викристалізував орієнтир, зауваживши, що там відбито “погляди на тодішні форми українського руху”. Проникливо йшлося про двотижневики “Народ” і “Хлібороб” (Коломия), двомісячник “Жите і Слово”, “Правду”, “Зорю”. Негативно сприйняв Драгоманов клопотання, легально збурені у Санкт-Петербурзі про досить сервільне “Общество почитателей Т. Г. Шевченка” й “шевченківські” концерти та вечери: “Вашим звісткам про “Общ. им. Ш-ко” і вечерниці, не знају, чи ј радити. У мене про таки речі думки трохи еретичні: ја думају, шчо уряд не позволить “Общества” і буде правісінькиј по својому, — бо Ш-ко все таки був преступником і не покајавсья, як Достојевскиј. Значить “петиція” јесть просто самодонос, в котрому ніякої потреби нема. А хоч би ј дозволив, — так шчо буде робити Общество, коли популярна література заборонена, а всьа літерат[ура] укр. поставлена в виключний стан. Очевидно, шчо суть діла тепер не в таких “Обществах”, а в зрівняньнью прав (!) укр. літер. з другими в Росіі перед цензуроју. Коли б “петиції” на сеј пункт могли направлятьсья, то ја б се шче зрозумів. Таким же самодоносом мені здаютьсья ј всьакі вечерниці, — або навіть гіршими ніж самодоноси і самообманом, а иноді ј компрометаціјеју, як були торішні вечерниці, по дописи Цез[аря] Біл[иловського] в “Зорі”, котріј ја з гори вірью. Куди ліпше б було, коли б ті гроші, шчо проїдаютьсья ј пропиваютьсья на вечерницях, отдавались напр. на підпору “Хлібороба” та популярних брошур і мітінгів у Галичині! Так сего не розкажеш нашим землякам, а надто петербурським. Мені там найбільше жалко тих, котрі дісно памјатајуть Україну не лишень в день вечорниць, а завше. Галичанам помагати не хотять, бо, бачите, в нас критика гостра, — а самі ліпшого не роблять і тільки хничуть. Вже ліпше б забували своју Україну, — то хоч јім веселіше б було, бо од теперішнього јіх сумованьнью все одно нема нікому добра. — Та буде філософствувати!.. Про себе ліпше ј не розказувати. Прокльаті інфлюенци та плеврїти мені спокоју не дајуть

⁴² Там само. — № 5. — Ч. II. — С. 224–232.

⁴³ По журналах // Україна. — 1907. — № 10. — Ч. I. — С. 141.

4 місяця, а ось вже коло 2 місяців як наскочила на мене афазія така, як була в Відні в 1891 р. Тоді я німотствував 4–5 місяців. Так тоді були вакації, — а тепер робоча пора, значить, коли я проїде моја афазія, то вже тоді, як я буду в одставці. Кінець моєму відпустку через 10 днів, — а я все пишчу і хриплю так, шчо я самому слухати гидко, — то більше мовчу або шопочу. "Ж. і Слово" мене подкузьмило портретом і біографією, котрі були дльа мене сюрпризом. Коли б мене Фр[анко] спитав раніше, я б ні за шчо не позволив ні того ні другого. На шчо воно кому? До того в біографії купа помилок і безтактностей, навіть доносів најівних. Мусив я в 2 № печатати поправку, — та вона, власне, нічого не поправльа, тільки хиба впевнить земльаків, шчо я не виноватий в гріху Фр[анка]. Так і се мені прикро, бо се все таки понижа Фр."⁴⁴

Як відомо, Іван Франко слушно прагнув удосконалити розлогі висновки Михайла Драгоманова⁴⁵, закріпивши солідні знання, накопичені плідними пошуками на спільно пораній ниві⁴⁶. Двотомник Володимира Антоновича й Михайла Драгоманова "Исторические песни малорусского народа" в "Україні" був не тільки старанно схарактеризованим⁴⁷, але й динамічно корельованим: на його підґрунті Олександр Русов зафіксував почуту в селі Алешня (Олешня) Городнянського повіту Чернігівської губернії колядку "А в нашего пана вумная жана...", зінтерпретувавши, що на "старій основі князівської епохи" прищеплено колізію "з побуту пізнішого"⁴⁸.

Раніше О. Русов у цьому журналі відверто змалював жваву бесіду з Михайлом Драгомановим щодо Шевченкового "Кобзаря", випущеного 1876 р. Русовим із Федором Вовком: "Повертаючися з Праги до дому, у Відні стрілися ми з Драгомановим, який їхав на чужину розпочинати нову службу своєму народу. Він вже бачив прагське видання, і за його почали ми розмову.

— Правопис, кажу я, вийшов таки не добре видержаний!

— А який же може бути правопис, коли він не стоїть на ґрунті наукової фонетики? одказав мені Драгоманов. Він проповідував тоді, що настав вже час покинути традиції, які вироблені були ріжними правописами українськими — Максимовичевським, Гатцуковським, Кулішівським і особливо

⁴⁴ *Стебницький [Стебницький] П. Я.* З архіва Д. Л. Мордовцева // Україна. — 1907. — № 9. — Ч. I. — С. 293–298.

⁴⁵ *Миرون [Франко И. Я.]* Южнорусская пасхальная драма // Киевская старина. — 1896. — № 6. — Отд. I. — С. 380–412.

⁴⁶ *Стещенко І. М.* Історія української драми // Україна. — 1907. — № 7/8. — Ч. I. — С. 121.

⁴⁷ *Ткаченко-Петренко Е.* Думи в изданиях и исследованиях // Україна. — 1907. — № 7/8. — Ч. I. — С. 170–178.

⁴⁸ *Русов О. О.* Де-що про "панів" у колядках // Україна. — 1907. — № 7/8. — Ч. I. — С. 231–234.

галицьким на основі ново-церковно-славянського; пора вже, казав він, зробити таку реформу, яку зробив В. С. Караджич для сербської мови: треба старатися, щоб прийнялася система Кирилла та Мефодія, розроблена на основі української фонетики. Він виробив, разом з іншими, й правила такого нового правопису, і азбуку, яку через зпівчуття українців герцеговинському повстанню прозвали "герцеговинкою"; цією герцеговинкою Драгоманов і почав був друкувати де-які з перших своїх загрянйшних видань. Через те він до правопису, який вживався у київських виданнях і який і я взяв для пражського "Кобзаря", відносився байдужісінько. "А от Ви краще скажіть мені, — повів він розмову далі з тим легеньким своїм юмором, який нам, його університетським слухачам, так подобався ще тоді, коли він у семінарі по історії, що завів був при своїй катедрі у Київському університеті, робив уваги на наші реферати, — скажіть мені: як це з "сенату" у вас вийшов Анат?⁴⁹ або ще: як це Шевченко писав сам про себе і до себе те, що на ділі писав до його Чужбінський:

"Гарно твоя кобза грає, любий мій земляче!"

Вже як собі не хочете, а така передача віршів одного чоловіка другому вже лежатиме на Вашій совісті, як співає Вересай — "до кінця віку".

— Ну вже й Ви, як собі хочете, а моя совість тут ні при чому, — одказав я в тому ж тоні: — чи ж я винен, що видавець "Кобзаря" Єдвард Грерг — чех і що він має право не знати, хто що кому писав: коли він побачив, що рукопис писаний власною рукою Шевченка, то чого ж йому більше? А звісно, що тільки один Бог без гріха!". Да й що справді я міг би сказати на такі замітки про помилки у Пражському "Кобзарі"?⁵⁰

Цікаво і те, що попри помітні вади два пражських томи функціонально простелилися міцною підвалиною масово випущеної Драгомановим на еміграції протягом 1878–1881 рр. Шевченкової поезії, і те, що 1907 р. повне видання "Кобзаря" в Санкт-Петербурзі уклав молодший колега Русова по "Киевской старине" та "Україні" Доманицький, котрий з ентузіазмом пропагував спадщину Драгоманова⁵¹ й, ретельно ознайомившись із донесеною збіркою Бориса Грінченка "Тяжким шляхом" апеляцією за вкраїнську періодику, впильнував близьку спорідненість з "Громадою" Михайла Драгоманова 1878 р. Надалі й собі копіював Драгомановську дефініцію, ефектно сфокусовану 1885 р.: "Ідеал національної газети — щоб вона давала той

⁴⁹ Див.: Шевченко Т. Г. Кобзарь з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микешина. — Прага, 1876. — С. 214; Русов О. О. Спомини про пражське видання "Кобзаря" // Україна. — 1907. — № 2. — Ч. I. — С. 134.

⁵⁰ Русов О. О. Спомини... — С. 133–135.

⁵¹ Доманицький В. М. Українська преса в 1906 р. // Україна. — 1907. — № 1. — Ч. II. — С. 64; Його ж. Українська література в 1906 році // Там само. — № 2. — Ч. II. — С. 102–113.

щоденний, в основі космополітичний матеріал, котрого потребує чоловік, в національній формі”. Відтак висунув наріжне положення: “На цьому погляді, здається нам, і повинна стояти українська інтелігенція в справі з українською пресою”⁵².

Виразним респектом до М. Драгоманова просякнуто в “Україні” конклюдії С. Петлюри, чия доскіплива розправа “"Ucrainica" в журналі "Былое" за минулий (1906) рік дзвінко відлунула ретроспекцією купи рідкощів, межі яких — поліційне дос’є з вельми педантичною довідкою про Драгоманова ("человека не только обширного ума и образования, но вполне цивилизованного и до тонкости совестливого"), підкреслено репрезентувала скрупульозні рецензії Софії Русової на книжки “Драгоманов М. П. Собрание политических сочинений с биографическим очерком и портретом автора. — Т. I–II. — Париж”. Петлюра унікально апробував соковитий український переклад споминів видатної російської революціонерки Ольги Любатович, причетної до зарубіжного оточення Михайла Драгоманова, — насамперед про її гостювання у швейцарській домівці родини Драгоманових⁵³. Спостеріг, що цупке вкорінення “Драгоманівського світогляду” в Українській радикальній партії (“Русько-Українській радикальній партії”) викликано домінуванням у ній “прихильників Драгоманова”⁵⁴.

Насамкінець слід виокремити неабиякий спектр поки не атрибутованих анотацій стосовно Михайла Драгоманова, до лона “Україні” прикросених анонімно⁵⁵.

REFERENCES

1. Baturinskii, V. (1907). Ukraine. *Byloje*, 7/8, 309–312. [in Russian].
2. Domanytskyi, V. M. (1907). Ukrain'ska presa v 1906 r. *Ukraina*, 1, 64. [in Ukrainian].
3. Doroshenko, D. I. (1907). Po jurnalach. *Ukraina*, 7/8, 269–278. [in Ukrainian].

⁵² В. Д. [Доманицький В. М.] Б. Грінченко. Народні вчителі і українська школа. Видання “Громадської Думки”. У Києві, 1906, 1–50, іп 16°. Б. Грінченко. Тяжким шляхом. Про українську пресу. У Києві, 1906 (вийшло 1907), стр. 1–96, іп 16° // Україна. — 1907. — № 1. — Ч. I. — С. 117–120. Пор.: Драгоманов М. П. Листи до Ів. Франка і інших: 1881–1886. — Львів, 1906. — С. 69.

⁵³ Україна. — 1907. — № 5. — Ч. I. — С. 189–213.

⁵⁴ Петлюра С. В. Політичні українські партії в Галичині // Україна. — 1907. — № 4. — Ч. II. — С. 12–13. Пор.: Грицак Я. Й. Українська радикальна партія // Довідник з історії України. — Т. 3. — К., 1999. — С. 441; Шкраб’юк П. В. Русько-українська радикальна партія // Енциклопедія історії України. — Т. 9. — К., 2012. — С. 401–402.

⁵⁵ Нові книжки // Україна. — 1907. — № 7/8. — Ч. I. — С. 282; Українське видавництво “Ранок” // Там само. — Ч. II. — С. 9; Нові книжки // Там само. — № 11/12. — Ч. I. — С. 458.

4. Doroshenko, V. V. (1912). *Systematychnyj pokazchyk do "Kyjevskoji Staryny" i "Ukrainy"*. Lviv, Kyiv. [in Ukrainian].
5. Dzhedzhula, Yu., & Pankova, Ye. (1994). Jodnoji vil'noji hvylyny. *Kyjivs'ka ztarovyna, 1*, 62–63. [in Ukrainian].
6. Franko, I. Ya. (1907). Novyny nashoji literatury. *Literaturno-naukovyj visnyk, 6*, 506–512. [in Ukrainian].
7. Paliienko, M. H. (2005). *"Kievskaya starina" u hromads'komu ta naukovomu zhytti Ukrainy (kinets' XIX — pochatok XX st.)*. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Usenko, P. H. (2007). Kanonizatsija nebuval'schiny. *Svoboda, 5*, 10. [in Ukrainian].